

TÉZISFÜZET

Spirituális fordulat a protestáns gyakorlati teológiában

Spiritualitás a tapasztalat, a tradíció és a transzformáció mátrixában

Szászné Lázár Eszter Csenge

Témavezető: Prof. Dr. Siba Balázs

KRE-HDI

Vezetője: Prof. Dr. Balla Péter

Gyakorlati Teológiai Alprogram

Vezetője: Prof. Dr. Németh Dávid

2025

A disszertáció tartalomjegyzéke:

Bevezetés 6

1. Kutatásmódszertani kérdések 7
2. Bevezetés a társadalomtudományi kontextushoz 10
 - 2.1. Társadalomtudományi kontextus: Posztmodern és nonmodern 11
3. Fogalomtisztázás: Spiritualitás, spirituális fordulat 19
 - 3.1. Bevezetés 19
 - 3.2. Spiritualitás 20
 - 3.2.1. Antropológiai megközelítés 24
 - 3.2.2. Pneumatológiai megközelítés 26
 - 3.2.3. Református – protestáns spiritualitás 29
 - 3.3. Spiritualitás és vallás 31
 - 3.4. A spiritualitás alterületei 35
 - 3.4.1. Misztika 36
 - 3.4.2. Misztagógia 39
 - 3.4.3. Aszketika 40
 - 3.4.4. Kegyességtan 41
 - 3.5. Összegzés 43
 - 3.6. Spirituális fordulat 43
 - 3.6.1. Paradigmaváltás 43
 - 3.6.2. Fordulatok és megközelítések 44
 - 3.7. A spirituális fordulat jellemzői 45
 - 3.7.1. A spirituális fordulat mint szintézis 45
 - 3.7.2. A spirituális fordulat és a pneumatológiai fordulat kapcsolata 46
 - 3.7.3. A spirituális fordulat és az esztétikai fordulat kapcsolata 48
 - 3.7.4. A spirituális fordulat és az élettörténeti megközelítés kapcsolata 49
 - 3.7.5. A spirituális fordulat mint a nonmodernre adott apologetikus válasz 51

Tapasztalat 53

1. Istenismeret: kognitív vagy tapasztalati megismerés 53
2. A megismerés folyamata és a tapasztalat 54
 - 2.1. A külső tapasztalat 55
 - 2.1.1. Érzékelés 55
 - 2.1.2. Észlelés 56
 - 2.1.3. Külső tapasztalat mint esztétikai élmény 58
 - 2.2. A belső tapasztalat 59
 - 2.2.1. Embodiment 59
 - 2.2.2. Affektív tapasztalat 61
 - 2.2.3. Élmény 66
3. A spirituális tapasztalat aspektusai és jellemzői 76
 - 3.1. Az Istennel való találkozás és a misztikus egységélmény kettőssége 77
 - 3.2. Isten és ember szerepe és a spirituális gyakorlatok kapcsolata 88
 - 3.3. Hétköznapi és ünnep a protestáns spiritualitásban 92
 - 3.4. A spirituális tapasztalat célkitűzése 94
 - 3.5. Közösség és egyén kapcsolata 96
 - 3.5.1. Megtéréstapasztalat 98
 - 3.5.2. Eksztatikus tapasztalat 99
 - 3.5.3. Látomás és hallomás tapasztalata 99
 - 3.5.4. Intuitív tapasztalat 99
 - 3.5.5. Transzcendens tapasztalat 99

3.5.6. Inkarnációs tapasztalat	100
4. Összefoglalás	100
Tradíció	104
1. Történeti bevezetés	104
2. A tradíció fogalmának definíciója	107
2.1. Különbség kultúra és tradíció között	109
2.2. Tradíció különböző perspektívákból	110
2.2.1. A társadalmi szint	110
2.2.2. A teológiai/egyházi szint	112
3. Tradíció-modell	114
3.1. Exkluzivizmus	117
3.1.1. Helyettesítés	117
3.2. Inkluzivizmus	119
3.2.1. Beteljesítés alapú megközelítés	119
3.2.2. Elfogadás alapú megközelítés	120
3.3. Pluralizmus	120
3.3.1. Párbeszédalapú megközelítés	120
4. A spirituális fordulat tradícióíve	123
4.1. Protestáns spiritualitás és hermeneutika	124
4.2. A tradíció hermeneutikát meghatározó szerepe	125
5. Fordulatok	127
5.1. Kérügmaticus fordulat és a Szentírás értelmezés dogmatikai súlypontjai	127
5.2. Empirikus fordulat és a társadalomtudományok szerepe	128
5.3. Spirituális fordulat és a felfedezett vallási tradíciók	128
5.3.1. A spirituális fordulat felfedezi a reformáció előtti örökséget	129
5.3.1.1. Magány, csend és a kivonulás – a sivatagi atyákról	131
5.3.1.2. Nonverbalitás és a projekciómentesség – Evagriosz Pontikosz	133
5.3.1.3. Nárcizmus és misztikus egyesülésélmény – Clairvaux-i Bernát,	
Eckhart Mester	135
5.3.1.4. Rend, rendszeresség – Bencés-rend	138
5.3.2. A spirituális fordulat felfedezi a többi keresztyén felekezet hagyományát	141
5.3.2.1. A lélek sötét éjszakája, a nem kívánt csend – Keresztes János	143
5.3.2.2. Önismeret és elvonulás – Avilai Teréz	144
5.3.3. A spirituális fordulat felfedezi a nem keresztyén vallások tradícióit	145
6. Összefoglalás	146
Transzformáció	149
1. Fogalmi bevezetés	149
2. A változás és annak két típusa	149
3. A transzformáció jelentése	150
3.1. Transzformáció mint keretváltás	151
3.2. Transzformáció mint a személyiség radikális változása	152
3.2.1. Episztemikus transzformáció	153
3.2.2. Perszonális transzformáció	154
3.3. Transzformáció mint élettörténeti jelenség	155
3.4. Spirituális transzformáció mint a növekedés és a stabilitás metszéspontja	157
3.5. Transzformáció mint a személyiségfejlődésének teológiai alapfogalma	162
3.6. Üdvözítő transzformáció	163
3.7. Transzformáció mint új életbe születés	165
3.8. Transzformáció mint az emberiség és a személyiség üdvtörténeti vonatkozása	166

4. Transzformáció a spirituális fordulatban	168
4.1. Belső formálódás mint dialektikus spirituális út	168
4.2. Transzformáció mint a belső növekedés útja	170
4.3. Transzformáció mint spirituális megújulás	174
4.4. Transzformáció mint Isten erejének megnyilvánulása	177
4.5. Transzformáció és a spirituális gyakorlatok szerepe	178
5. Következtetések	179
5.1. A transzformációt nem idézi elő mások tapasztalatának elmesélése.	180
5.2. A transzformáció mint a nonmodern gondolkodás velejárója	182
A spirituális fordulat hatása a gyakorlati teológiára	184
1. Bevezetés	184
2. A spiritualitás hatása a gyakorlati teológiára és a lelkészképzésre	185
2.1. A protestáns gyakorlati teológia spirituális fordulata	185
2.1.1. A gyakorlati teológiai aldiszciplínák és a lelkési szerep	186
2.2. Spirituális fordulat a lelkészképzésben	195
3. Következtetések	208
Befejezés	210
Bibliográfia	213
Melléklet	238
A spirituális fordulat (nem magyar származású) teológusai	238
Rezümé	246

1. Bevezetés

A doktori disszertáció témáját az aktualitás és a kutathatóság szempontjai alapján választottuk. A gyakorlati teológia mint önálló diszciplína különösen érzékenyen reagál a társadalmi-kulturális változásokra, ahogyan ezt saját történetében számos ponton tetten lehet érni. Minden nagyobb eszmetörténeti, filozófiai fordulat és minden, a gyakorlati teológián belül megjelenő új értelmezési keret között szoros kapcsolatot fedezhetünk fel. A Thomas Kuhn nevéhez köthető tudományos paradigmaváltásokról szóló elmélet alapján feltehetővé vált a kérdés, hogy vajon a gyakorlati teológia sokfélesége nem hasonló-e a más tudományokban – pl. a matematikában is – megjelenő tudományos forradalmak következményeihez. A dolgozat témáját egy, a nyugati teológiában már ötven éve zajló fordulat képezi, mely Magyarországra kifejtett hatását az elmúlt tizenöt évben érzékeljük. A téma a nagy idői távlatából kifolyólag kutatható, ugyanakkor ez az ötven év árnyaltabbá is teszi a képet. Ebben az időszakban számtalan olyan technikai fejlődésen ment keresztül a világ, mely újra- és újra kihívás elé állította és állítja a mai napig is a társadalmakat. Gondoljunk csak az internet elterjedésére, a műholdak számának látványos növekedésére, a járványokra és a háborús fejlesztéseknek köszönhető embertelen hadviselésre, a web 2 és a közösségi média, az okoseszközök és a mesterséges intelligencia elterjedésére. Nem tudjuk ezt az ötven évet homogén egységként kezelni, így a nyugati spiritualitásról szóló irodalom is sokszínű. Ahogyan ötven évvel ezelőtt még a posztmodernről, ma már inkább a

nonmodernről beszélnek a filozófusok, úgy látjuk, hogy mennyire keresik a megfelelő kifejezést arra, hogy milyen árnyalatai vannak a szellemtörténeti szakaszoknak és a mai, már a közgondolkodásban is lecsapódó filozófiáknak. Ez az árnyaltság óvatosságra inti a kutatót, ugyanis nem lehet annyira madártávlatból figyelni egy jelenséget, hogy ráközelítve ne lássuk, mennyire elfér az önellentmondás egyazon fordulaton belül, mégis igyekeztünk meghúzni azokat a kontúrokat, melyben elvitathatatlanul meglátszik a háttérben húzódó szellemtörténeti váltás lenyomata. A modernitást teljesen zárójelbe helyező nonmodern ugyanis alapjaiban kérdőjelezi meg mindazt az alapvetést, melyre a teológia évtizedeken át épített – többek között a fejlődélméletek, a kategorizálás és a rend, a határok zártsága és a temporalitás – mind olyan a gondolkodást meghatározó alapelvek voltak, melyek ma már vita tárgyai. A teológia így rákényszerül arra, hogy választ keressen ezekre az új szellemtörténeti paradigmából kiinduló kihívásokra, melyek legelőször a gyakorlat terén jelentkeznek, azaz a lekipásztori szolgálatot érintik. Összefoglalva tehát erre a témaválasztásra a kutathatósága és az aktualitása miatt került sor.

2. Célkitűzések és hipotézisek / kutatási kérdések

A doktori kutatás célkitűzései:

1. Bemutatni, hogy a gyakorlati teológia spirituális fordulata szoros kapcsolatban áll a társadalomfilozófiában nonmodern fordulatként ünnevelt jelenséggel.
2. Felvázolni, hogy a teológiának (leginkább a gyakorlati teológiának) mely területeit érinti ez a változás, különös hangsúlyt helyezve az istenismeret módjára, a teológiai hagyományhoz való kapcsolódásra és a célokra (az ember teljes transzformációjára).
3. Végül megmutatni, hogy ez milyen hatást gyakorol magára a diszciplínára és miben nyilvánul meg.

A doktori disszertáció hipotézise:

A doktori disszertáció hipotézise, hogy a nyugati kultúrában kibontakozó új szellemtörténeti váltás, a posztmodern és modern dichotómiáját felülíró nonmodern és az azt meghatározó új keretrendszer, benne a valóságot rendező elvvel korrelál a gyakorlati teológia spirituális fordulatával.

Másodsorban bizonyítjuk, hogy ez a fordulat egyszersmind szintézisként működik a korábbiakban tézis-antitézis ellentétet mutató kérügmaticus és empirikus fordulatban.

Harmadsorban igyekeztünk felmutatni, hogy a spirituális fordulat nem csak a gyakorlat(ok) változását vonja maga után, hanem a teológiai nyelvezet változásával és a vallási, felekezeti határok átjárhatóságával a gyakorlatot meghatározó teológia is változik.

3. Kutatásmódszertan

A doktori disszertáció deskriptív, egy adott jelenséget, a protestáns gyakorlati teológia spirituális fordulatát mutatja be elméleti-fenomenológiai módszert alkalmazva. A kutatásmódszertan meghatározó a téma kifejtésénél, így annak megválasztásánál szempont volt a megfogalmazott célkitűzés. Vizsgálhattuk volna ezt a témát empirikus módszerek alkalmazásával is, például mélyinterjúkat készítve olyan lelkipásztorokkal, akik a teológiai tanulmányaik során már szembesültek ezzel a megközelítéssel, vagy azokkal, akik a Spiritualitás és misszió képzésen vagy egyéb műhelyekben készségszinten is elsajátíthatták mindezeket, mégse ezen az úton indultunk el. A kutatás fókusza meghatározta a szakirodalom választását, ugyanis a spiritualitás irodalmából leginkább az érdekelt bennünket, amely meghatározó a protestáns gyakorlati teológusok számára. Mivel nem történeti kutatást végeztünk, a történeti munkák is csak annyiban kerültek a figyelmünk középpontjába, amennyiben azok az aktuális diskurzusban valamilyen szerepet vállalnak. A doktori disszertációban a magyar református vagy evangélikus teológiára hatást gyakorló német, angolszász, amerikai és skandináv protestáns gyakorlati teológusok spiritualitással kapcsolatos irodalmából kirajzolódó diskurzust elemeztük tartalmi szempontból. A kontentanalízis és a diskurzus-elemzés módszerei segítségével igyekeztük azokat a főbb állításokat, hipotéziseket megvilágítani és összehasonlítani, melyekben kirajzolódik a gyakorlati teológia spirituális és a nonmodern társadalomfilozófiai fordulatának összefonódása. A gyakorlatokat is elméleti oldalról mutattuk be, ezért nem fejtettük ki a spirituális gyakorlatok gyakorlati aspektusát, hatását és megjelenési formáit. Összegezve tehát egy leíró munka született, mely mögött elméleti kutatás áll, a kvalitatív-fenomenológiai megközelítést és a diskurzuselemzés módszerét ötvözve vizsgáltuk az adott gyakorlati teológiai diskurzus tartalmát és vontunk le következtetést belőle.

4. Irodalmi áttekintés rövid összefoglalása

A kutatás alapját képező szakirodalom leginkább külföldi forrásokat jelent, ugyanis Magyarországon még kevés ezzel kapcsolatos szakirodalom született, bár azokat igyekeztünk részletesen bemutatni. A doktori disszertációt szekunder irodalom alapján készült el, ami azt jelenti, hogy nem elsődleges forrásokat használtunk, hanem a gyakorlati teológiában

meghonosodó spiritualitás témakörében megszületett irodalmat vizsgáltuk meg, melyek alapján igyekeztünk körbejárni azokat a gyökérproblémákat, melyek megváltoztathatják a gyakorlati teológia belső szerkezetét, alapvetéseit és ezzel párhuzamosan, hosszútávon akár a lelkeszi gyakorlatot is. Amennyiben a spiritualitásról szólna a dolgozat, akkor a kegyességi és spirituális irodalom került volna nagyító alá. A protestánsokra is hatást gyakorló Avilai Teréztől kezdve a reformátorokon, a pietistákon és puritánokon keresztül egészen C. S. Lewisig számtalan a kegyességet és spiritualitást formáló könyveket olvashattunk volna, vizsgálva, hogyan hat ki a vallásos gyakorlatra mindaz, amit ezek a könyvek bemutatnak. Mégis egy másik utat választottunk, mely nem a közvetlen hatást, hanem a gyakorlati teológia tudományáig érő, és azt meghatározó tudományos diskurzust vizsgálja. Így gyakorlati teológusok spiritualitásról szóló munkái alapján vonhattunk le következtetést arra nézve, miként formálódik a teológiai oktatás és maga a gyakorlati teológia a fordulat hatására. A spiritualitás történetét sokan feldolgozták, ugyanakkor magyar történeti munka még nem született erről, és ennek a disszertációnak sem volt célja ez. Jelen kutatás a gyakorlati teológiában kibontakozó spirituális fordulattal foglalkozik. Erről a témáról a doktori disszertáció hivatalos leadási határidejéig nem született összefoglaló munka.

5. Rövid tartalmi ismertető és a kutatási eredmények

A doktori disszertáció perspektívaváltást kínál a gyakorlati teológiai kihívásokkal kapcsolatban. Egyrészt igyekszik a társadalmat is meghatározó eszmetörténeti, társadalomfilozófiai kontextust megvilágítani, mely a gyakorlati teológia közege is. Másrészt azokat a sarkalatos pontokat világítja meg, melyek a fordulatot meghatározzák. A dolgozat elején szükségesnek láttuk, hogy a fogalmakat tisztázzuk, ugyanis a spiritualitás egy olyan gyűjtőfogalom, melyet sokféleképpen használnak.

1. Fogalomtisztázás

Először definiáltuk a spiritualitás fogalmát. A definíciók sokfélesége is egyértelműsítette, hogy a téma nagyon árnyalt. A fogalmi zűrzavart az a paradoxon okozza, mely egyben a kérügmatis és az empirikus fordulat közötti feszültségből kivezető szintézis is – és amelyet Rudolf Böhrenhez köthetünk – miszerint a Szentlélek és az emberi lélek egymást nem kizárva, egymással nem összekeveredve, mégis egymástól nem elválasztva működnek együtt a hívő ember életében és ez adja a spiritualitás alapját. Az antropológiai és a pneumatológiai olvasat e paradoxon egyik és másik oldalát jobban hangsúlyozva tompítja a feszültséget, hogy könnyebb legyen megérteni azt. Kutatásomban amellet igyekeztem érvelni, hogy az a fajta

leegyszerűsítés, mely az isteni vagy az emberi tényezőt egyoldalúan hangsúlyozza, valójában a spiritualitás definíciójának egyik zsákutcájához vezet. A spiritualitás a Szentlélek munkája az ember életében, amely megnyilvánulhat attitűdben, hozzáállásban, érzésekben, gondolkodásmódban vagy gyakorlatban.

2. A tapasztalat

A tapasztalat kérdéskörét az Istenhez való kapcsolódás szempontjából vizsgáltuk meg. Ebben a részben azt próbáltuk meg bizonyítani, hogy a spiritualitás rehabilitálja a tapasztalatot, mely jelentősen különbözik a kérügmatis és az empirikus megközelítéstől is. Bár ez utóbbiban az emberi tapasztalat megjelenik, azonban csak emberi kontextusban – tehát Isten felől nem értelmezhető. A tapasztalat rehabilitációja korrelál a posztmodern követő új kérdésfelvetésekkel, melyek az igazságot szubjektív valósággént elfogadva már nem a „Mi az igaz?“, hanem a „Mi a szép?“ kérdést jelentik. Ez a gyakorlati teológia esztétikai fordulatával összekapcsolódva az átélés és az élmény felől a spiritualitás, a transzcendens megtapasztalása felé irányítja az egyént. A nonmodern szemlélet kizárólag az egyéni tapasztalatokban keresi a számára ideális valóságot, melyben nyitott a metafizikai és a transzcendens dimenziókra. A spirituális fordulat erre az új megközelítésre hangolódva tágítja ki a horizontot: az intellektus mellett az érzelmek és az érzékek felé is nyit, ezzel a korábban túlnyomórészt verbalításra épülő teológiát holisztikusabb szemlélettel gazdagítja. A doktori dolgozatban bizonyítottuk, hogy ez a fajta holisztikus szemlélet az egyháztörténet során számos korszakban megvalósult vagy épp feszültséget és heves vitákat okozott. A racionalizmus hatását fedezhettük fel a kizárólagosság mögött, mely csakis az értelemre építő teológiát fogadta el az akadémiai terepen legitimnek és a vallásos érzület a család és a privát szférába kényszerült.

A tapasztalat rehabilitációja tehát a modernitás kritikájával indult és először az empirikus fordulat antropocentrikus szemléletében, majd a spirituális fordulatban – az istenkapcsolat lehetséges formájaként – nyilvánult meg.

A tapasztalat alatt megkülönböztettünk külső és belső tapasztalatot. Melyek a spiritualitás szempontjából különböző megközelítést jelentenek: egyrészt a *totaliter aliter* Istennel való találkozást, de a misztikus egységélményt is. A tapasztalatszerzés Istenre és Isten munkájára is irányulhat, ezek a valóságban sokszor összekeverednek. Ez alapján a következő modellt alkottuk meg:

Külső tapasztalat	Belső tapasztalat
Érzékszervek: szem, fül, száj, bőr, orr	Érzékszerv: szív, belsőszervek
Istenélmény: találkozás a numinózzal: intuíció, valóságérzékelés	Istenélmény: találkozás a misztikummal: egységélmény, érzelem
Isten munkájának megtapasztalása: teremtett világ csodálata, általános kijelentés	Isten munkájának megtapasztalása: gyógyulás, szabadulás, megmentettség élmény

A külső tapasztalat lényege, hogy megmarad az elválasztó határ a tapasztalat másik oldalán lévővel. A *numinózzal* való találkozás során a két fél egymással szemben áll, a kapcsolat közöttük a találkozásban teremődik meg, amelynek fő eseménye a kommunikáció: Isten megszólítására választ ad az ember és ez tapasztalattá sűrűsödik. A misztikus tapasztalatban azonban az Isten és az ember közti határ oldódik fel és egységélményben nyilvánul meg a tapasztalat. Elválasztottuk az istentapasztalatot és az Isten munkájának tapasztalatát egymástól. Így megkülönböztetve az Isten által teremtett láthatatlan világról szerzett spirituális tapasztalatot az istentapasztalattól. Megkülönböztettük egymástól a Teremtő és a Gondviselő munkáját és magát Istent, mivel a spirituális tapasztalatokban gyakran nem közvetlenül Istennel való találkozásról van szó, hanem a teremtett világ által való megérintettségről vagy épp a szabadításának vagy gyógyításának élményéről.

Következtetések:

1. A belső tapasztalat Istennel misztikus egységélményként valósul meg.
2. A külső istentapasztalat: a *totaliter aliter* Istennel való találkozás, melyben nem szűnik meg a határ ember és Isten között.
3. Spirituális tapasztalata lehet az embernek Isten munkájáról, melyet sokszor transzcendens tapasztalatként értelmeznek, azonban csak Isten teremtett láthatatlan világával való találkozás az. Azaz teremtménnyel és nem a Teremtővel való találkozásról beszélünk.
4. A Szentírást olvasva is tapasztalatról beszélünk, amennyiben Isten megszólít az Igéje által. (Ugyanúgy szerepe van az érzékszerveknek és az értelmezésnek is.)
5. Az érzékelés sosem objektív, abban szerepe van az ember előhangoltságának, hitének, beállítottságának.

3. A tradíció

A következő fejezetben arra hívtuk fel a figyelmet, hogy a tradícióhoz való viszonyt is meghatározza a modernitás és nonmodern közötti váltás, ugyanis míg a modernitásban a fejlődés kulcsa a tradíció meghaladása, vagy a tradíciótörés volt, addig a nonmodern számára a hagyomány egy értékes forrásnak számít, nem meghaladni való tehernek. Ily módon látjuk, hogy a spirituális fordulatban a figyelem a hagyomány felé irányul, azzal a különbséggel, hogy a nonmodernre jellemző fluid határok választják el a tradíciókat egymástól, melyek így átjárhatóvá válnak. Azaz a spirituális fordulat nyelvi fordulat révén visszanyúl a lelkiségtörténethez és terminológiáját különböző hagyományokból merítve építi ki, mindezt felekezeti és vallási határokat átlépve teszi. A protestáns gyakorlati teológia így egyrészt visszanyúl a reformációt megelőző örökségéhez, átlépi a felekezeti és vallási határokat és forrásként tekint a reformációt követő római katolikus, ortodox, görögkatolikus és egyéb protestáns felekezetek gyakorlataira és azokat meghatározó elméleti hátterekre, illetve más vallásokból is merít – legyen az a ZEN-buddhizmus vagy egyéb távol-keleti vallásos gyakorlat, mint amilyen a jóga vagy azok alapjául szolgáló légzőgyakorlatok. Azt látjuk, hogy kétféle megismerési út létezik – az egyik tanulással, a másik tapasztalattal elsajátítható. Míg a tapasztalat a szubjektumhoz kötött, addig a tanulás gyakran egy külső autoritás által átörökített tudásanyag befogadását jelenti. Ezért is jelenthetjük ki, hogy a tapasztalati tanulás lényegében a külső autoritástól való teljes függetlenedést foglalja magában. A modernitás hagyományfelfogásában a különböző kulturális és vallási/felekezeti tradíciók között zárt és átjárhatatlan határok vannak. A nonmodern episztemológiai megközelítésében a tapasztalat jelenti a primer ismeretszerzési utat, szemben a tekintély által kijelölt átörökítéssel. Ennek megfelelően a spirituális fordulat – hasonlóan a nonmodern szemlélethez – csakis patchwork-tradíciót fogad el, hiszen a tapasztalat alapján keres magának értelmezési keretet. A tradíciók közti átjárhatóság a felekezeti és vallási identitás számára jelent új kihívást, ezért a legnagyobb kérdése a protestáns spiritualitásról szóló munkáknak, hogy mi az, amitől református vagy evangélikus, összességében protestáns a spiritualitás.

Következtetések:

1. A spirituális fordulat visszanyúl a reformáció előtti örökségéhez.
2. A spirituális fordulat átlépi a felekezeti határokat és más keresztyén hagyományokból is merít.
3. A spirituális fordulat felfedezi más vallások tradícióit, ezzel a vallásközi párbeszéd egyik eszközévé válik.

4. Transzformáció

A negyedik fejezetben arra keresünk választ, hogy a spirituális fordulat milyen problémákra próbál megoldást találni, illetve milyen célokat fogalmaz meg. Megfigyelhetjük, hogy ezek a célkitűzések nem egyházi szempontokra fókuszálnak (bár másodlagosan nyilván hatást gyakorolnak a közösségi és az egyházi szintre is), hanem az egyénre, az individuális dimenzióra. Így a tapasztalás és az arra keresett értelmezési keret, melyet az egyénileg összeállított tradíciópaletta biztosít, azt a célt szolgálja, hogy az egyént másodlagos változáshoz segítse. Ezt nevezi a szakirodalom transzformációnak, mely elérésére irányul a spirituális fordulat gyakorlati teológiája. A transzformáció a teljes ember átformálódását jelenti és nem csupán a megértés szintjét célozza meg, tehát a Szentírás megértéséhez képest, üzenetének és Isten Szentlelkének az életben való megnyilvánulását és megvalósulását jelenti. A nonmodern szemlélet szerinti változás nem fejlődélmélet, ugyanis a változás előtti és utáni egyén között diszkontinuitás tapasztalható. A változást pedig vagy egy új ismeret vagy valamilyen személyes megélés indítja el. A transzformáció mindig radikális, gyökeres változást jelent, ugyanakkor nem feltétlenül pontszerű esemény, hanem lehet egy hosszabb ideig tartó folyamat is, mely folyamat elején és végén lévő két személyiség aligha ismer egymásra. Ha a változás megtörtént, nincs visszalépési, csak átlépési pont: nincs kontinuitás a két állapot között, a transzformáció utáni állapot már nem képes visszatérni a korábbihoz, de folyamatos átlépések mégis történhetnek különböző valóságok között.

Következtetések:

1. A transzformációt nem váltja ki mások tapasztalatának elmesélése.

A transzformációhoz nincs hozzáférésünk, mások történetei, tapasztalatai, bizonyágtétele nem idézi elő a transzformációt, így a saját megélésekről született történetek, narratívák nem részeltetik a hallgatót a tapasztalatban, ugyanis azt csakis egyénileg lehet átélni. Amennyiben elfogadjuk, hogy a megtérés és az azt követő megszentelődés folyamata egy ilyen transzformatív tapasztalat, akkor az arról szóló beszámolók, bizonyágtételek következtében mások nem feltétlenül élik át ugyanezt. Így e történetek önmagukban nem eredményezik a másik oldal átélését, ezért nem tekinthetjük *ex opere operato*-nak őket. A bizonyágtétel nem biztosítja a hatást önmagában, mégis szükség van rá. A spirituális fordulat lényegét tekintve az ember hitbeli és az életet, életgyakorlatot érintő formálódását, a személyiség radikális átalakulását (Krisztus képére formálódását), az értékek, a magpreferenciák és a látásmód

változását tekinti célnak, melyet a Lélek által való formálódásban, egy szélesebb időintervallumban megvalósítható folyamatban képzelhetünk el. A hitre jutott, megtért, átformálódott ember alapvető értékrendszere, hite, világról alkotott alapvetései olyan változáson mennek keresztül, melyek a pretranszformálódott énje számára befogadhatatlanok lennének. A diszkontinuitás tehát a folyamat meghatározó eleme.

Az igehirdetés feladatára nézve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy maga az igehirdetés lényeges feladat, de a Szentlélek megjelenése nélkül hatástalan. Az Újszövetségben szó esik arról, hogy az apostolok azt hirdették, amit maguk is láttak, hallottak, tapasztaltak, tehát az igehirdetést mindenképpen megelőzi a személyes tapasztalat, így ez kritika alá vonja a kognitív képességekre építő teológiai intellektualizmus kizárólagosságát, melyet sokszor illetnek „száraz”, „kiszáradt” vagy akár még „lélektelen” gyakorlatnak. A kritika a kizárólagosságnak és nem az intellektusnak szól, ugyanis – ahogyan azt részletesen is kifejtettük – létezik episztemológiai transzformáció, mely ismeretszerzéssel történik.

2. A transzformáció a nonmodern szemlélet velejárója

A nonmodern szemléletváltozásról alkotott képe merőben ellentétes azzal, amit a modernitás képvisel. Ezt az alábbi táblázatban részletesebben is megtekinthetjük:

Modern	Nonmodern
Elsődleges változás	Másodlagos változás
Növekedés	Átlépés
Kontinuitás	Diszkontinuitás
A rossz integrációja	A rossz megtagadása
Jobb emberré válás	Új emberré válás
Saját történetem kiteljesítése	Isten történetébe való átlépés
Tanulható	Tapasztalható
Kontroll lehetősége	Kontrollvesztettség
Konstruktivizmus	Dekonstruktivizmus
Sikeres emberkép	Felülemelkedett emberkép

A modernitásban gyökeret verő evolucionista, növekedésre épülő paradigma meghatározó hatást gyakorolt a teológiai szemléletre is, azon belül pedig a gyakorlati teológiára is. A folyamatos hitbeli növekedés gondolata, a „jobb emberré” válás 19. századi, liberális teológiában kicsúcsosodó megközelítése alighanem egyértelműsítheti számunkra, hogyan

érhető tetten egy adott kor kulturális és tudományos axiómájának teológiai adaptációja. Ebből csak a 20. század eleji történelmi feszültségek, tragédiák ragadták ki a teológusokat, akik a folyamatos növekedést, gyarapodást nem találták megfelelő válasznak mindarra, ami körülöttük történt. Ugyanakkor újra- és újra érdemes feltennünk ezt a kérdést, hogy a modernitás mennyiben határozza meg mégis a gondolkodásmódunkat. A Watzlavick által is felvázolt elsődleges és másodlagos változás közötti különbség jó eszköz arra, hogy szemléltessük, miben ragadható meg a szemléletváltás a gyakorlati teológián belül a transzformációval kapcsolatban. A modern egy olyan paradigmát jelölt ki számunkra, melyben az elsődleges változáshoz szükséges feltételek biztosítottak voltak, ezekből kifolyólag pedig az ember a folyamatos növekedés lehetőségével élhetett, mely egyfajta kontinuitást biztosított a benne lévő alanynak. A kontinuitásban az adott folyamat összes eleme integrálható volt és minden a növekedést szolgálta, azaz a jobb emberré váláshoz az ember sötét oldalának integrációja is jó eszköznek számított. Nem létezik törés ebben a folyamatban, de ha elő is fordul, akkor az szervesen és organikusan beépíthető. A krízisek, a törések, a bűnök mind a fejlődést szolgálják. A tanulhatóság a kulcs, hiszen mindenben van fejlődési potenciál, erőbefektetéssel és tanulással a magasabb szintek is elérhetőek. Mindez erősen konstruktivista hozzáállást tükröz és benne a kiteljesedett emberi sors a sikeres, mindent elért ember képe. Ezzel szemben a nonmodern a kívüliség gondolatával dolgozik, amelyben nem létezik lineáris fejlődés, hanem dimenziók és valósághibridek közti átlépés van. Az átlépések ugyanakkor diszkontinuitással járnak, ami azt jelenti, hogy nem feltétlenül integrálható a folyamat egy egyenesívű fejlődéstörténeti narratívába. Erősen dekonstruktivista álláspontot képvisel ez a megközelítés, melyben az ember sokkal inkább átélheti a kontrollvesztettség állapotát és amely egyszersmind magában foglalja a felülemelkedés lehetőségét. Ez a folyamat nem tanulható, csak átélhető és megtapasztalható. A spiritualitás számára sok szempontból fontos látni ezt a fajta filozófiai megközelítést, ugyanis számos ponton igyekszik forrásként tekinteni ezekre a gondolatokra, gyökerében megváltoztatva a teológiai gondolkodásmódot. A spiritualitás számára a transzformáció olyan alap, melyben nem hitbeli vagy személyiségbeli fejlődés, hanem az ember valóságának kereteit meghaladó valóságba való átlépés történik.

A transzformáció mint célkitűzés szemlélteti, hogy a modernitáshoz képest a nonmodern szemlélet miben alakítja át az egyén változásáról alkotott képünket és ez milyen hatást gyakorol a gyakorlati teológiára.

5. A spirituális fordulat hatása a gyakorlati teológiára

Az utolsó fejezetben bemutattuk, hogy a tapasztalat rehabilitációja, a tradíciók közti határok elmosódása és a transzformáció mint az egyén holisztikus és radikális változásának célkitűzése miben jelent változást a gyakorlati teológia tudományára és a lelkészek oktatására nézve.

Az alfejezetben megfogalmaztuk, hogy a spirituális fordulat nem a kognitív képességekre építő teológiai tudást szorgalmazó, skolasztikus hagyományokra építő, a 19. századtól kezdve az objektív tudományosság mércéjének megfelelni akaró teológiai intellektualizmus leváltására törekszik, hanem kiegészítő jelenlétet követel magának a teológiai oktatásban. A lelkigyakorlatokat, a hit megélésének különböző formáit szorgalmazó kurzuskínálat olyan komplementer tudást adna a lelkipásztorok kezébe, melyeket azok később, a hivatásukat betöltve alkalmazni tudnának.

A fejezetben külön foglalkozunk azzal, hogyan jelent meg a lelkiségtörténetben ez a kétféle megközelítés és milyen próbálkozások voltak – legyen az a misztikára építő monasztikus teológia, vagy a pietizmus. A spirituális fordulat azonban nem csak a lelkipásztorok lelki formálódásának, lelkigyakorlatának lehet az alapja, hanem különböző diszciplínákat segít ahhoz, hogy megtalálhassák saját teológiai gyökerüket azáltal, hogy terminológiájukban változnak. A lelkigondozás így az empirikus fordulathoz képest már nem a pszichológiából kölcsönzött kifejezésekkel és módszerekkel, hanem sokkal inkább a saját teológiai hagyományból kölcsönzött eszközökkel, lelkivezetéssel segítheti a hozzáfordulókat.

Összegzésképpen tehát e fejezetben igyekeztünk körbejárni a teológiai oktatás, a gyakorlati diszciplínák kérdéskörét és különböző következtetéseket vontunk le.

1. A spirituális fordulat kiegészítő szerepként ajánlja a spirituális kompetenciát a teológiai kompetencia mellé.
2. A spiritualitás úgy viszonyul a teológia tudományához, ahogyan a 150 órányi saját élmény a pszichológia elméleti képzéséhez.
3. A spiritualitás elsősorban az egyéni belső munkát célozza, tehát alanya a lelkipásztor, aki ennek köszönhetően aztán kifelé fordulva hitelesen végezheti a missziót, mely mindig a másik irányába mutat. A spirituális megközelítés abból indul ki, hogy a sikeres lelkészi szolgálat alapja, ha a lelkész elsősorban maga formálódik és az ő változása gyakorol hatást a másik emberre.
4. A spiritualitás kísértése, hogy önmagáért valóvá válik.

5. A spirituális fordulat leszámol azzal, hogy a tudománynak csak és kizárólag objektivitásra kell törekednie, másrészt az evolúció fejlődésre irányuló paradigmáját igyekszik meghaladni, végül a demisztifikáló és varázstalanító, kizárólag intellektuális racionalista megközelítéseket igyekszik felülírni azáltal, hogy komolyan veszi Isten *totaliter aliter* voltát és azt, hogy a Szentlelke élő és ható.

A spiritualitás elsősorban a teológus lelki formálódását tűzi ki céljául és csak másodsorban a környezetére gyakorolt hatását, ami szükséges a misszióhoz, enélkül hiteltelenné válhat. Pál apostol is önmagát „bűnösök közt az elsőnek” (1Tim 1,15b) nevezte, ami azt is jelenti, hogy a missziójának kritériuma és alapfeltétele volt saját megtérésének és megszentelődésének élménye, a saját lelki formálódása. A spiritualitás misszió nélkül pedig önmagáért való tevékenységgé válhat, melyben a közösség és a másokkal való kapcsolat nem számít, csak a saját lelki fejlődése.

Az alábbi ábrán látható, hogy ki végzi, milyen céllal, milyen kísértésekkel és milyen eredmény reményében a missziót és a spiritualitást.

	Misszió	Spiritualitás
Íránya	mások irányába mutató (másokért vagyok)	belső munka (a közösség is értem van)
Célcsoportja	elsősorban a másokra gyakorolt hatás számít	elsősorban a saját magunkon végzett munka számít
Kísértései	tárgyasítás: megnyerni a másikat	elhanyagolás: csak én számítok
Haszna	missziói küldetéstudat	megszentelődés

Azt láttuk tehát, hogy a spiritualitás ebben a komplementer szerepben nagyon építő a lelkészképzés számára. A lekipásztori szolgálat kihívásaira pedig olyan szempontokat érvényesít, melyek egy adott közösség növekedéséhez járulhatnak hozzá, ugyanis komolyan veszi az új szellemiséget, mely már nem feltétlenül tud mit kezdeni a modernitás eszközeivel és válaszaival.

6. Következtetések, gyakorlati és elméleti hasznosíthatóság

A doktori kutatás hasznos lehet a gyakorlati teológusok számára. Egyrészt a kérügmaticus-empirikus gyakorlati teológiai megközelítés közti feszültségből kivezetheti a teológusokat, másrészt segíthet jobban megérteni, hogy a nonmodern által felvetett új kihívásokra milyen

választ adhatunk. Továbbá – a már sokak által felvetett – teológiai képzés és lelkipásztori szolgálat közötti szakadék áthidalására is javaslatot tesz a spirituális kompetencia bevezetésével.

7. Összegzés

A doktori disszertáció témáját képező spirituális fordulatot a 20. század végén szárba szökkenő posztmodernnel elkezdődött társadalmi változások váltották ki. A gyakorlati teológia mint a lelkeszi szolgálattal és gyakorlattal leginkább kapcsolatban álló diszciplína találkozik az adott társadalmi kontextus legfontosabb kérdéseivel és problémáival és keresi a választ és a megoldást a teológia többi aldiszciplínájával együttműködve. A nonmodern filozófiája áthatja az ember életéről, hitéről, gondolkodásmódjáról, ismeretelméleti oldaláról való gondolkodásunkat. A gyakorlati teológia választ keres a gyülekezetek legnagyobb kihívására: melyik utat válasszák? Vagy egy csökkenő tendenciát felmutató modernitásban otthonra találó közösség megmaradását tűzi ki célul, vagy utakat keres a többszörös valóságokban élő, kulturális, felekezeti és vallási határokat könnyedén átlépő új generációk megszólításához a növekedés érdekében. Ahhoz, hogy igazán megértsük, hogy a spirituális fordulat kapcsán miért ezt a három fogalmat emeltük ki, látnunk kell, hogy a többszörös valóságok valójában a ma élő ember tradícióhoz való viszonyának következményei. Ugyanis ma egyszerre vagyunk képesek több tradícióban is otthon lenni. Ez azért történhet meg, mert többé nem az „atyáról fiúra” szálló, linearitást mutató egyenesívű átörökítés, beletanulás történik, hanem egyszerűen a tapasztalatszerzés lehetőségével megnyílnak a határok és a kapuk más kulturális, vallási és felekezeti tradíciók felé. A posztmodern megelőző korszakban a nagy történetek jó eszközei voltak a tradíciónak, mely egy adott közösség határait megerősítette, sőt zárttá is tehetette. A tapasztalat – mint a protestáns gyakorlati teológiában is megerősödő episztemológiai út – a kognitív ismeretszerzéssel szemben egyre inkább érvényt szerzett. Azaz sokkal inkább illeszkedik ahhoz az individuális képhez, mely saját maga akar megtapasztalni, átélni, mintsem, hogy valamilyen autoritás számára kijelölje az utat vagy tanítsa valamire. A spirituális fordulat a gyakorlati teológia számára rehabilitálta a tapasztalatszerzést Isten vonatkozásában, azaz az érzékek, a test és az érzelmek is bekapcsolódtak az Isten megismerésének folyamatába. A disszertáció tapasztalatról szóló fejezetében azonban élesen elválik: az Isten munkájáról és a magáról Istenről szerzett tapasztalat, továbbá aközött is különbséget teszünk, hogy külső vagy belső tapasztalatról beszélünk. A tradíció című fejezetben a nonmodern többszörös valóságát hűen tükröző hozzáállást fejtettük ki arra nézve, ahogyan azt a gyakorlati teológia spirituális fordulata integrálja. Azt látjuk, hogy egyrészt a gyakorlati teológia a reformáció előtti

örökséghez nyúlunk vissza és a reformációt követően más keresztyén felekezetek és más vallások tradíciójából is merít azáltal, hogy beemel bizonyos gyakorlatokat, nyelvi kifejezéseket és teológiai megközelítéseket. Azt is látjuk, hogy a források használata a mai kor jellegzetes társadalmi kérdései köré szerveződnek: a nárcizmus, az információ- és ingerelárasztás, a teljesítménykényszer és a határtalanság. A harmadik nagy fejezetben a spirituális fordulat célkitűzésével dolgoztunk, melyet a transzformáció fogalmával írtunk le. A transzformáció olyan változás, mely a fejlődési modellekkel szemben nem teljessé válást jelent, hanem átlépést, radikális változást, paradigmaváltást. A lehetőségek végtelenjében és a hibriditás állapotában tehát már nem egy adott, lineáris életút kiteljesedéséről beszélünk, hanem mindent átható változásról, átlépésről egy másik valóságba. A transzformáció kapcsán nem az erkölcsös élet kimunkálása, a vallásos érzület vagy a tudásszerzés a cél, hanem az ember teljes és radikális változása, mely az ember egészét érinti. Végül azt néztük meg, hogy a gyakorlati teológia diszciplínájára és a lelkészképzésre milyen hatást gyakorol ez az új megközelítés. Azt látjuk, hogy valóban szintézist alkot a kérügmátikus és az empirikus megközelítés között a gyakorlati teológiában és a spiritualitás az új filozófiai kontextus elemeit beemelve, annak kihívásaira válaszolva igyekszik egy új szemléletmódot érvényesíteni tudományos és nem tudományos keretek között is, mintegy pótolva a gyakorlati teológia korábbi hiányosságait.

8. A doktori kutatáshoz kapcsolódó saját publikációk:

Szászné Lázár Eszter Csenge: A lelkipásztori hivatás krízise – Német modellek és magyar párhuzamok, in: Kamarás István OJD (szerk.): *Egyházszociológiai szövegek és feladatok*, Advent Kiadó és Adventista Teológiai Főiskola, Budapest, 2024

Szászné Lázár Eszter Csenge: *Empirikus fordulat a lelkigondozásban – különös tekintettel a bűn fogalmára*, szakdolgozat, KRE-HTK, Budapest, 2019

Szászné Lázár Eszter Csenge: Hová tűntél tekintély? – A '68-as autoritáskrízis és az empirikus fordulat kapcsolata a gyakorlati teológiában, in: Furkó Péter (szerk.): *Az önképtől és tudásreprezentációtól a hatalommegosztásig. Tanulmányok a bölcsészettudomány, a hittudomány és a jogtudomány területeiről*, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2019

Szászné Lázár Eszter Csenge: Posztmodern és spiritualitás. A protestáns gyakorlati teológia dilemmái, in: Dezső Tamás, Pócza István (szerk.): *Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2020/2021*, Batthyány Lajos Alapítvány, Budapest, 2022, 852-877. (2022/a)

Szászné Lázár Eszter Csenge: Protestantizmus és tradíció, in: Dezső Tamás, Pócza István (szerk.): *Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2021/2022*, Batthyány Lajos Alapítvány, Budapest, 2022, 468-480. (2022/b)

Szászné Lázár Eszter Csenge: Spiritualitás és kegyesség: Nyelvelméleti megállapítások különös tekintettel a protestáns gyakorlati teológia spiritualitás szavának megjelenésével kapcsolatos nyelvi jelenségre, in: Dezső Tamás, Pócza István (szerk.): *Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2022/2023*, Batthyány Lajos Alapítvány, Budapest, 2023, 440-453.

Szászné Lázár Eszter Csenge: Ünnepek mint lelki betöltekezés, in: Siba Balázs, Szabóné László Lilla, Lányi Gábor (szerk.): *Lelki éhség. Protestáns spiritualitás a 21. században*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2021, 189-201.

Szászné Lázár Eszter Csenge: Der umstrittene Beruf, in: Korcsmáros Enikő (szerk.): *A Selye János Egyetem 2018-as konferenciájának tanulmánykötete – Teológiai szekció*, Komárom, 2018

Szászné Lázár Eszter Csenge: Mindenek szerzője, Isten: Az autoritás teológiai aspektusai, in: *Magyar Művészet: A Magyar Művészeti Akadémia Elméleti Folyóirata*, 12/2, 2024, 35-42.

9. Abstract

The doctoral dissertation presents one of the major turns within Protestant practical theology. Its central hypothesis is that the so-called “spiritual turn” is closely interconnected with the intellectual-historical shift toward a nonmodern paradigm in society. This philosophical transformation of society inevitably impacts theology, since the ineffectiveness of earlier responses and solutions to newly emerging questions and problems necessitates a turn. Consequently, practical theology is compelled to develop new approaches and methodological frameworks.

The context of the spiritual turn is the nonmodern intellectual-historical background, which replaces the modernist developmental and linear perspective, its negative stance toward tradition, and its rigidly separated, closed system with fluid boundaries, hybridized multiple realities, and the acceptance of cultural and spiritual plurality.

The dissertation discusses the spiritual turn along three interrelated key concepts. Its central thesis is that tradition—as knowledge grounded in the authority of predecessors—is supplanted by individual experience as the primary epistemological source. Experience, understood both

as lived reality and as subjective encounter, has become a decisive factor in post-postmodern Western societies. The cultural and religious pluralism of the nonmodern condition offers a rich repertoire of interpretive possibilities for understanding experience: as cultural, denominational, and religious boundaries dissolve, the individual processes personal experience within multiple interpretive frameworks simultaneously.

Within the spiritual turn, the Protestant tradition integrates practices and theoretical perspectives from other Christian denominations as well as from other religions. Due to the fluidity of boundaries, it is no longer considered a crisis for individuals to feel at home in more than one religion or to engage in multiple religious practices for the sake of spiritual experience. The individual's goal is not the preservation of inherited tradition within the confines of a given community, but rather personal transformation—secondary and radical change. Transformation, in contrast to the gradualist models of earlier developmental theories, does not aim at maturation or linear fulfillment; rather, it signifies a passage into a new reality, in which a new identity and a new life can begin. Transformation may be triggered by an experience—whether a profound encounter or a new insight—that radically alters a person's conception of the world or reshapes their very personality. Transformation is therefore understood as the emergence of a discontinuity between the former self and the newly transformed self.

Finally, the dissertation concludes that the spiritual turn may be interpreted as a synthesis of the kerygmatic and the empirical turns: it simultaneously resolves earlier theological tensions while also becoming a source of new questions and problems.